

HANÁK ZSUZSA

A KÜLÖNBÖZŐ SZOCIÁLIS HÁTTERREL RENDELKEZŐ GYERMEKEK ERKÖLCSI, MORÁLIS FEJLŐDÉSE

ABSTRACT: *(Die ethische-moralische Entwicklung der Kinder, die über verschiedenen sozialen Hintergrund verfügen) Ich mache einen Aufsatz. Die Frage: Ist das Moral ein Entwicklungsprozess? Das Mittel ist ein Fragebogen.*

Die Patiente sind Kinder (126 Kinder). Die sind 6-14 Jahre alt.

Die Kinder wohnen: im Erziehungsheim; bei Pflegeeltern und bei Eltern.

Die bisher erzielten Erfolge: (richtige Fragen)

Im Erziehungsheim wohnen Kinder	-- 78%
Bei Pflegeeltern wohnen Kinder	-- 83%
Bei Eltern wohnen Kinder	-- 84%.

Ahol az őskinyilatkoztatásnak valami halvány emléke fennmaradt, ott élt a lelkiismeret és volt erkölcsi törvény. Az erkölcsiség, moralitás fogalmát a következő módon lehet definiálni:

"Erkölcsiség, moralitás (latin eredetű "erkölcs" "szokás" szóból): általában azt jelöli, hogy magatartásunk, illetve cselekvésünk erkölcsi megítélés tárgya. Így minden ember az erkölcsiség, moralitás valamilyen állapotában van. Az erkölcsiség, moralitás fogalmát gyakran csak pozitív értelemben használjuk. Ilyenkor a kiváló erkölcs minőségeit értik rajta. Ebben az esetben az erkölcsiség, moralitás a személyiségnek azt a képességét és készségét jelzi, hogy a társadalom erkölcsi normáival összehangolja magatartását. Tehát az erkölcsiség, moralitás végső soron az ember

szubjektív viszonyát fejezi ki az erkölcsi normákhoz. Az erkölcsiség, moralitás mellett említik az etikát az erkölcsőség fogalmát is."

(Ped. lex. Akadémia Bp. 1976)

Vizsgálataimat különböző szociális háttérrel rendelkező gyermekeknél végeztem.

1. A vizsgálat célja:

A vizsgálat célja: összehasonlító elemzéseket végezni nevelőotthonban, nevelőszülőknél és megfelelően funkcionáló vérszerinti családban élő gyermekek erkölcsi-morális fejlettsége témában.

2. Hipotézisek:

2.1. Vizsgálataimmal kapcsolatban az alábbi hipotéziseket fogalmaztam meg:

A gyermekek a felnőttek elvárásaival és a közösség véleményével azonosulva építik be személyiségükbe az erkölcsi vonásokat. Ebben nemcsak direkt hatás van, mint pl.: a jutalmazás-büntetés, hanem indirekt is, pl.: a szeretett személy utánzása.

2.2. Az erkölcsi fogalmak alakulása szoros kapcsolatban halad a gondolkodás fejlődésével és az érzelmi-társas megtartás differenciálódásával.

2.3. Serdülő- és ifjúkorra kialakul az erkölcsi meggyőződés.

2.4. A gyermekek erkölcsi-morális fejlődését nagymértékben befolyásolja szociális hátterük, melyben felnőnek.

Valószínűleg nevelőotthonokban élő gyermekek eredményei lesznek a leggyengébbek. Ezt a nevelőszülőknél felnövő gyermekek eredményei fogják követni. Legjobb eredményt várhatóan a vérszerinti családban élő gyermekek fognak adni.

3. A konkrét vizsgálat tervezése:

A vizsgálatot három populációban,
- egy nevelőotthonban,

- harminckét nevelőszülőnél, valamint
 - egy általános iskolában,
- négy korcsoportban, a gyermekek megszokott környezetében kívántam lefolytatni, irányított egyéni beszélgetés és kérdőív módszerének alkalmazásával. Eszközként Piaget; történetek az objektív felelősségről szóló kérdőívét kívántam alkalmazni.

4. Az adatgyűjtés módszere:

A vizsgálatot - a terveknek megfelelően - három populációban és négy korcsoportban - folytattam le az alábbiak szerint:

- A. Nevelőotthonban felnövő gyermekek
- B. Nevelőszülőknél és gyermekek
- C. Vészerinti családban élők

I. korcsoport	6--8 év
II."	8--10 év
III."	10--12 év
IV."	12--14 év

A vizsgálatba egyszerű véletlen mintavétellel választottam ki a bevont gyerekeket. A választott minta nagyságát 20-20-20 főben terveztem, de az elsőfokú illetve másodfokú hiba csökkentése érdekében felemeltem 40-40-40 főre. (A vizsgálatnál pár fővel ezt túlléptem.) Az eredmények torzítatlansága érdekében olyan gyermekeket választottam, akik már hosszabb ideje jelenlegi elhelyezési helyén él 3--10 éve.

A vizsgált populációk életkori megoszlása a fentiek figyelembevételével az alábbiak szerint alakult:

	Korcsoportok	(fő)			
		6-8 év	8-10 év	10-12 év	12-14 év
Populációk		év	év	év	év
Nevelőotthoni gyermekek		3	10	13	14
Nevelőszülői gyermekek		10	10	10	10
Vészerinti gyermekek		10	14	12	10

5. A vizsgálat menete:

A teljes populációra vonatkozó vizsgálat megkezdése előtt elővizsgálatot végeztem, amelynek során korcsoportonként 1-1 gyermekkel töltöttem ki a kérdőívet. Az elővizsgálat során derült ki, hogy a gyerekek körében problémát okozott a "vétség", valamint a "súlyos" szó értelmezése. Ezen fogalmakat a tényleges vizsgálat során előre definiáltam.

A vizsgálatot minden esetben a gyermek megszokott környezetében végeztem. A nevelőotthonos gyermekek a csoportszobájukban, a nevelőszülői gyermekek a szobájukban, az általános iskolások a saját tantermben töltötték ki a kérdőívet. A kitöltéshez adott idő korcsoportonként változott, 15--25 perc volt.

A vizsgálatvezető elmondja (a 6--8 évesek számára), illetve odaadja az ügyetlenség és a lopás tartalmú történeteket történetpáronként. Miután a vizsgálati személy meghallgatja, illetve elolvassa a történetpárokat, a vv. megkérdezi: "Melyikük követte el a nagyobb vétséget?"

Az indokolások regisztrálására jegyzőkönyvet vettem fel.

A jegyzőkönyvezés időtartama gyermekenként 15--20 percet vett igénybe.

6. A vizsgálat eredményeinek elemzési szempontjai:

6.1. Számszaki értékelés:

A számszaki értékelés során az alábbi táblázat került elkészítésre:

1. sz. táblázat: A vizsgálat területenkénti és korcsoportenkénti eredményei.

A VIZSGÁLAT TERÜLETENKÉNTI ÉS KORCSOPORTONKÉNTI ERED-
MÉNYEI

1. sz. táblázat

Korcsoport történet terület		1. (6–8 év)							össz.
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	
A p o p u l á c i ó	Résztevők száma				3. fő				
	Helyes vá- lasztások	33	33	-	33	33	100	-	33
	Helyes in- doklások	33	33	-	33	33	67	-	29
	Helytelen válaszok	67	67	100	67	67	-	100	67
B p o p u l á c i ó	Résztevők száma				10 fő				
	Helyes vá- lasztások	40	60	60	80	70	90	60	66
	Helyes in- doklások	30	40	60	60	70	70	50	54
	Helytelen válaszok	60	40	40	20	30	10	40	37
C p o p u l á c i ó	Résztevők száma				10 fő				
	Helyes vá- lasztások	60	60	50	80	70	80	80	69
	Helyes in- doklások	40	30	50	50	40	50	60	43
	Helytelen válaszok	40	40	20	20	30	20	20	31
Ö s s z e s e n	Résztevők száma				23 fő				
	Helyes vá- lasztások	48	57	48	74	65	87	61	63
	Helyes in- doklások	35	35	39	52	52	61	48	46
	Helytelen válaszok	52	43	52	26	35	13	39	37

1/b. sz. táblázat

Korcsoport történet terület		II. (8–10év)							össz.
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	
A p o p u l á c i ó	Részvevők száma				10 fő				
	Helyes vá- lasztások	50	90	-	30	100	80	30	54
	Helyes in- doklások	40	90	-	30	100	80	30	53
	Helytelen válaszok	50	10	100	70	-	20	70	70
B p o p u l á c i ó	Részvevők száma				10 fő				
	Helyes vá- lasztások	100	70	60	60	100	80	80	79
	Helyes in- doklások	90	60	60	60	100	70	70	73
	Helytelen válaszok	-	30	40	40	-	20	20	21
C p o p u l á c i ó	Részvevők száma				14 fő				
	Helyes vá- lasztások	100	71	64	57	100	93	79	81
	Helyes in- doklások	71	57	50	36	71	71	71	62
	Helytelen válaszok	-	29	36	43	-	7	21	19
Ö s s z e s e n	Részvevők száma				34 fő				
	Helyes vá- lasztások	85	76	44	50	100	85	65	72
	Helyes in- doklások	68	68	38	41	88	74	59	62
	Helytelen válaszok	15	24	56	50	-	15	35	28

1/c. sz. táblázat

Korcsoport történet terület		III. (10–12 év)							
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	össz.
A p o p u l á c i ó	Részvevők száma				13 fő				
	Helyes vá- lasztások	85	100	100	85	100	92	92	93
	Helyes in- doklások	85	100	100	85	100	92	92	93
	Helytelen válaszok	15	-	15	15	-	8	8	7
B p o p u l á c i ó	Részvevők száma				10 fő				
	Helyes vá- lasztások	100	100	100	50	100	100	93	100
	Helyes in- doklások	100	90	100	50	100	90	90	100
	Helytelen válaszok	-	-	-	50	-	-	7	-
C p o p u l á c i ó	Részvevők száma				12 fő				
	Helyes vá- lasztások	100	100	100	58	100	92	100	93
	Helyes in- doklások	92	83	100	50	92	83	83	84
	Helytelen válaszok	-	-	-	42	-	-	-	7
Ö s s z e s e n	Részvevők száma				35 fő				
	Helyes vá- lasztások	94	100	100	66	100	94	97	93
	Helyes in- doklások	91	91	100	63	97	89	91	89
	Helytelen válaszok	6	-	-	34	-	6	3	7

1/d. sz. táblázat

Korcsoport történet terület		IV. (12--14 év)							össz.
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	
A p o p u l á c i ó	Résztevők száma				14 fő				
	Helyes vá- lasztások	86	100	100	79	100	86	86	91
	Helyes in- doklások	86	100	100	79	100	86	86	91
	Helytelen válaszok	14	-	-	21	-	14	14	9
B p o p u l á c i ó	Résztevők száma				10 fő				
	Helyes vá- lasztások	100	100	100	60	100	100	100	100
	Helyes in- doklások	100	100	100	60	100	100	100	100
	Helytelen válaszok	-	-	-	40	-	-	-	-
C p o p u l á c i ó	Résztevők száma				10 fő				
	Helyes vá- lasztások	100	100	100	60	100	100	100	100
	Helyes in- doklások	100	100	100	60	100	100	100	100
	Helytelen válaszok	-	-	-	40	-	-	-	-
Ö s s z e s n	Résztevők száma				34 fő				
	Helyes vá- lasztások	94	100	100	68	100	94	94	93
	Helyes in- doklások	94	100	100	68	100	94	94	93
	Helytelen válaszok	6	-	-	32	-	6	6	7

1/e. sz. táblázat

Korcsoport történet terület		Összesen							össz.
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	
A p o p u l á c i ó	Résztevők száma				40 fő				
	Helyes vá- lasztások	73	93	68	65	95	88	68	78
	Helyes in- doklások	70	93	68	65	95	85	68	78
	Helytelen válaszok	27	7	32	35	5	12	32	22
B p o p u l á c i ó	Résztevők száma				40 fő				
	Helyes vá- lasztások	85	83	80	63	93	93	85	83
	Helyes in- doklások	80	80	73	80	58	93	83	78
	Helytelen válaszok	80	17	20	37	7	7	15	17
C p o p u l á c i ó	Résztevők száma				46 fő				
	Helyes vá- lasztások	91	83	78	63	93	91	89	84
	Helyes in- doklások	76	67	70	48	76	76	78	71
	Helytelen válaszok	9	17	22	37	7	9	11	16
Ö s s z e s e n	Résztevők száma				126 fő				
	Helyes vá- lasztások	83	86	75	64	94	81	81	82
	Helyes in- doklások	75	77	73	57	87	81	75	75
	Helytelen válaszok	17	14	25	36	6	9	19	18

6.2. Szöveges értékelés

6.2.1. A válaszok értékelése. Az indokolások minőségi elemzése főbb típusai.

A válaszok értékelésénél--utalva az 1. sz. táblázatra--az alábbi következtetéseket lehet levonni:

- a) A helyes válaszok aránya mind korcsoportonként, mind pedig összességében a vérszerinti szülők gyermekeinek az esetében a legmagasabb (84 %). Ettől alig valamivel marad el a nevelőszülőknél elhelyezett gyermekek válaszainak aránya (83 %). Míg a nevelőotthonban elhelyezett gyermekek helyes válaszainak aránya -- az átlagos 82 %-tól -- alacsonyabb (78 %).
- b) A helyes válaszok aránya -- mindhárom populáció esetében tükrözi az életkori sajátosságokat. Az arányok az I. korcsoportban a legalacsonyabbak (33%, 66%, 69%), és a III--IV. korcsoportban a legmagasabbak (átlagosan 93%).
- c) Mindhárom területen a 3. -- 4. kérdéscsoport megválaszolása jelentette a legnagyobb gondot, hiszen itt volt a legnagyobb a helytelen válaszok aránya (átlagosan 25%, ill. 36%).
- d) A helyes válaszok indokolásánál eltérő kép mutatkozik, mind a populációk, mind pedig a korcsoportok vonatkozásában.
Természetesen a helyes válaszok indokolása szoros korrelációt mutat a helyes válaszok arányával. Az indokolások elemzésénél is megfigyelhető az életkori sajátosságok befolyásoló szerepe.
Az indokolások elemzésénél is meglepő volt a vérszerinti szülők gyermekei helyes indokolások arányának viszonylagos alacsony volta, amelyre az indokolások minőségi elemzésénél még kitérek.

Az indokolások minőségi elemzése kapcsán az alábbi megállapításokat lehet tenni:

- a) Az indokolások az életkorral előrehaladva egyre érettebbek. Ezt támasztja alá a helyes válaszok aránya korcsoportonkénti átlagai (I. -- 46%, II. -- 62%, III. -- 89%, IV. --93%).
A kicsik a közvetlen következményt minősítik, csak ezt veszik figyelembe. Pl.: az 1. történetpárnál: "Azért követte el a második kisfiú a nagyobb vétséget, mert igaz, hogy a bácsi nem tévedt el,

az elsőnél még eltévedt, de a második kisfiú tudta melyik a helyes utca".

A három populáció indokolásai között különbségek figyelhetők meg.

- b) A nevelőotthonban élő gyerekek indoklásai a nevelői elvárásokat tükrözik. Pl.: 5. történetpárnál: "Azért a második, mert mindig meg kell mutatni az üzenőfüzetet a nevelőnéninek, és nem szabad hazudni." 4. történetpárnál: "Ági követte el a súlyosabb vétséget, mert nem szabad megenni a társ csokoládéját, meg kell várni, amíg mindenki hazatér az iskolából, és ha nem kéri a másikat, csak akkor szabad megenni uzsonnakor a túrórudiját."
- c) A nevelőszülőknél elhelyezett gyermekek indoklásainál változó képet kaptam. Az indoklások minősége a kihelyezés időtartamával arányos. Az 1-2 éve kihelyezett gyermekek szintén a nevelői elvárások szerint indokolnak. (A helyes indoklások aránya átlagosan 64%.) A hosszabb ideje, 5-10 éve kint lévő gyermekek indoklásai a megfelelően funkcionáló vérszerinti családban élő gyermekek indoklásaihoz hasonlít. Mindkét esetben átlagosan 94%.
- d) A vérszerinti családban élő gyermekek jól tudják indokolni válaszaikat, helyenként rossz válaszaikat is logikusan indokolták. Pl.: 4. történetpárnál: "Éva követte el a nagyobb vétséget, mert a kismadarat nem lehet pótolni. Ha veszünk másikat, az már nem ugyanaz. Csokit lehet venni." "A csokit megenni nem vétség. Az anyukám örül, ha eszünk."

6.2.2. Az eredmények összevetése a hipotézissel

1. Hipotézis

A gyermekek a felnőttek elvárásaival és a közösség véleményével azonosulva építik be személyiségükbe az erkölcsi normákat. Ebben nemcsak direkt hatás van, mint pl.: a jutalmazás--büntetés, hanem indirekt is, pl.: a szeretett személy utánzása.

A hipotézis elfogadására vagy elutasítására az indoklások minőségi elemzéséből következtettem. Az indoklások 83%-ánál előjött a felnőttre, társakra való hivatkozás. Pl.: "Az anyukám azt mondta, nem szabad hazudni." "A poharakra vigyázni kell, mert Marika néni megbüntet, ha összetörjük."

"Ha valaki lop a csoportból, azt a diáktanács megbünteti." "Ha megeszem a testvérem csokoládéját, akkor az anyukám vesz másikat."

Lényeges különbséget a három populáció között e téren nem találtam.

Tehát az első hipotézist alátámasztottnak tekintem.

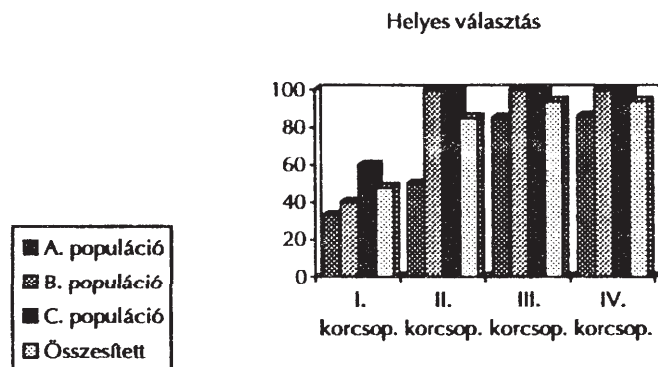
2. Hipotézis

Az erkölcsi fogalmak alakulása szoros kapcsolatban halad a gondolkodás fejlődésével és az érzelmi - társas magatartás differenciálódásával.

E hipotézist eredményeim alátámasztják.

A korcsoportonkénti összehasonlító vizsgálat fejlődést mutat. Mindhárom populációban e fejlődés nyomonkövethető.

Az összesített eredmény szerint a helyes válaszok aránya:

I. korcsoport	63%	III. korcsoport	93%
II. korcsoport	72%	IV. korcsoport	95%

3. Hipotézis

Serdülő és ifjúkorban kialakul az erkölcsi meggyőződés. E hipotézist sem elfogadni, sem elutasítani nem tudom. Vizsgálataim ennek eldöntésére nem elégségesek. E témában további vizsgálatok szükségesek.

4. Hipotézis

A gyermekek erkölcsi-morális fejlődését nagymértékben befolyásolja korábbi háttérük, melyben felnőnek. Valószínűleg a nevelőotthonban élő gyermekek eredményei lesznek a leggyengébbek. Ezt a nevelőszülőknél felnövő gyermekek eredményei fogják követni. Legjobb eredményt várhatóan a vérszerinti családban élő gyermekek fognak adni.

E hipotézisemet eredményeim igazolták. Mint a számszaki, mint a szöveges elemzés alátámasztja, hogy a megfelelően funkcionáló családok adják a legjobb háttérrel a gyermekek erkölcsi-morális fejlődéséhez. (Lsd.: 1.sz. táblázat)

Az állami gondoskodás különböző formáiba részesülő gyermekeknél a nevelőszülői hálózat bizonyult jobb szociális háttérnek a nevelőotthonhoz viszonyítva.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy szükség lenne különböző nevelési problémák megoldására szakosodott nevelőotthonokra, melyek speciális tevékenységet látnának el, melyre a nevelőszülői hálózat alkalmatlan. (Pl.: narkós fiatalok, alkoholista fiatalok, bűnöző fiatalok részére.)

6.2.3. Az eredmények összevetése Piaget eredményeivel, következtetések

Piaget 1932-ben végzett e vizsgálattal azonos vizsgálatokat.

Szerinte az objektív erkölcsi orientációtól /mely csak az eredményt veszi tekintetbe/ a fejlődés a szubjektív erkölcsi orientáció felé halad, amely a tettek motívumainak mérlegelésére is kiterjed. Saját vizsgálataim ezt alátámasztották.

Piaget a morális fejlődés szakaszait szükségszerű állomásoknak tekintette, a szociális hatásokkal kevésbé foglalkozott. "Tizenegy szempontja közül - amelyet az erkölcsi fejlődés jellemzésére használ, több /szándékosság, relativizmus, függetle-

nedés a szankciótól, kölcsönösség, javító szándék, jóvátétel-szerű büntetés, a naturalizmus megszűnése/ ma is megállja a helyét."

/Kohlberg, 1964./

Piaget módszerével világszerte számos vizsgálat folyik. Ezek egyrésze az eredeti elméleti alapok kontrollja, amit az általam elvégzett vizsgálatból levont következtetések is alátámasztanak.

A helytelen erkölcsi magatartás értékelésében tehát a gyermek 6-7 éves korig nem a szándékot, hanem a következményt minősíti. 8 éves korig a hazugság minden, ami nem felel meg a valóságnak. A tévedés és a tulzás is a hazugság kategóriájába tartozik. Felőttnek ebben az életkorban nagyobb bűn hazudni. 8-9 éves gyermekeknél a hazugság kritériuma a megtévesztés szándéka.

Lopás megítélésében 7-8 éves korig az okozott kár nagysága, később belép a lopás indítékának mérlegelése is.

7. Következtetésekből adódó további feladatok

A vizsgálat egyértelműen alátámasztja, hogy különbségek vannak a három populáció erkölcsi-morális fejlettségében.

Ezért javaslatom kettős.

Egyrészt hasznos lenne a nevelőszülői hálózat további fejlesztése, másrészt a nevelőotthonban dolgozó pedagógusok számára jóval nagyobb szakmai segítséget kéne biztosítani.

A nevelőszülők kiválasztására és felkészítésére kidolgoztam egy komplex programot, megvalósítása folyamatban van.

Nevelőotthonban élő gyermekek számára most tervezem egy programcsomag összeállítását, amely

- önismeretfejlesztő
- kommunikációs készségfejlesztő
- szociális érzékenység fejlesztő

programokból állna. Ez azonban már egy másik dolgozat témáját jelenti.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bagdy Emőke: Családi szocializáció és személyiségzavarok Tankönyvkiadó 1986
- Buda Béla: A személyiségfejlődés és a nevelés szociálpszichológiája Tankönyvkiadó Bp. 1988.
- Cseh-Szombaty: Családszociológiai problémák és módszere Gondolat, Bp.
- Csepeli György: A szociálpszichológia vázlata Múzsák Könyvművelődési Kiadó Bp.
- Forgas J. P.: A társas érintkezés pszichológiája Gondolat, Bp. 1989.
- Kósáné Ormai Vera--Járó Katalin--Kalmár Magda: Fejlődéslélektani vizsgálatok Tankönyvkiadó Bp. 1985.
- Piaget J.: Szimbólumképzés a gyermekkorban Gondolat, Bp. 1978.
- Piaget J.: Válogatott tanulmányok Gondolat, Bp. 1970
- Popper Péter: A kriminalitás személyiségzavar kialakulása Akadémia Bp.
- H. Sas Judit: Életmód és család Akadémia Bp.
- Vargáné Szilágyi Ibolya: Szemléleti korlátok és a moralitás Pszichológia Bp. 1989.
- Wright D.: A morális viselkedés pszichológiája Ford.: Sallay Hedvig (Debrecen 1985) KLTE Pszichológiai Tanszéke és ELTE BTK Társadalom- és Munkalélektani Tanszéki Szakcsoport belső kiadványsorozata Szerk.: Hunyadi György.

MELLÉKLET

KÉRDŐÍV

Instrukció: Karikázd be, melyikük követte el a súlyosabb vétséget?

1. a) Jancsi a szobában ül. Az anyukája ebédelni hívja. Az ebédlő ajtaja mögött egy szék áll, rajta egy tálca hat csészével. Jancsi nem láthatta a tálcát, a hat csésze leesett és eltört.
b) Pista az egyik nap, amikor az édesanyja nem volt otthon, el akart csenni a szekrényből egy magnószalagot. A szalag magasan volt. Addig nyújtózkodott, hogy elérje, míg lelékött egy csészét. A csésze leesett, és eltört.
2. a) Marika nagyon szeretett volna tanárainak örömet szerezni. Gondolta, kézimunkával lepi meg őket. Az ollóval azonban nem tudott elég ügyesen vágni, és varrás közben lyukat ejtett a ruháján.
b) Margit, amikor a tanítónéni kiment az osztályból, elvette az ollót. Egy kicsit játszott vele, és mivel nem volt elég ügyes, kis lyukat ejtett a ruháján.
3. a) Andris találkozott egy barátjával, akinek a szülei szegények voltak. A kislány elmondta, hogy csak egy kis kenyéret evett reggelire. Bementek a boltba, Andris szeretett volna valamit venni, de nem volt pénze. Amikor nem látta senki, elvett egy kis darab sajtot. Gyorsan kiment, és a sajtot odaadta a barátjának.
b) Erzsébet az üzletben meglátott egy szép hajcsatot. Úgy gondolta, hogy éppen illik a hajába. Amikor az eladó elfordult, elvette a csatot és elszaladt.
4. a) Éva barátnőjének volt egy madara. Évi úgy gondolta, hogy a madár nagyon szomorú lehet, és kérte barátnőjét, hagyja elrepülni. De a barátnője nem engedte elrepülni. Erre Évi, amikor a barátnője kiment, ellopta a kalitkát, és kiengedte a madarat. A kalitkát jól eldugta, hogy ne tudjanak többet madarat tartani benne.
b) Ági, amikor nem látta senki, ellopta a barátnője csokoládéját.

5. a) Egy kislány megijedt az utcán egy kutyától. Otthon elmesélte, hogy látott egy kutyát, olyan nagy volt, mint egy tehén.
b) Egy gyerek otthon azt mondta, hogy ötöst kapott az iskolában. Ezért megjutalmazták. Hazudott, mert aznap nem is felelt.
6. a) Egy kislány játszott a szobában. Az anyukája szólt neki, hogy menjen vásárolni. Erre azt felelte, hogy fáj a lába. Ez nem volt igaz, mert csak nem volt kedve lemenni.
b) Egy kislány szeretett volna autózni. Az egyik nap szép autót látott. Hazaérve azt mesélte, hogy a sofőr elvitte a szép autót autózni.
7. a) Egy kislány nem ismerte jól az utcaneveket, és nem tudta, melyik a Rákóczi út. Az utcán egy bácsi megállította, és megkérdezte tőle, merre van a Rákóczi út. A gyerek rámutatott egy utcára: "Azt hiszem ez", de nem az volt, a bácsi eltévedt. Nem találta meg a keresett házat.
b) Egy kislány jól ismerte az utcaneveket. Az utcán egy bácsi megkérdezte tőle, merre van a Rákóczi út. A lány azonban meg akarta tréfálni a bácsit, rossz utat mutatott neki. A bácsi mégsem tévedt el.